

Koppány és *Kopasz László*, két különböző árpád-házi herceget jelöl (395a, 495b, 496a). — Hasonlóképpen két különböző fejedeleme vonatkoznak a *Myhaal* és a *Kopaz Zyrynd* személynevek (495b, 496a). Az ÉrdyK. adatai tehát nem támasztják alá BAKAY KORNÉLnak azt a feltevését sem, hogy a két fejedelem ugyanazon személy lehetett (i. m. 47).

A néhány kiragadott kérdéskör vázlatos ismertetéséből is minden bizonnyal kitűnik, hogy a kódex tulajdonnevei általában, közelebbről pedig a magyar történelmi eseményeket is tárgyaló legendák tulajdonnevei jó adalékok, esetenként bizonyító adatok lehetnek számos nyelvtörténeti vagy történettudományi kérdés elemzésekor.

DIENES ERZSÉBET

Megjegyzések a Várad Regestrum neveinek ortográfiájához

1. A Várad Regestrum a magyar nyelv ómagyar korszakának becses szórvány- emléke. 389 ügy rövid leírását tartalmazza 1208-tól 1235-ig.

2. Ez a XIII. századi jegyzőkönyv azonban csak másolatban maradt ránk: 1550-ben Kolozsvárt Fráter György várad püspök kiadatta Heltai Gáspárral és Hoffgreff Györggyel (RMNy. 87). A VárReg.-ot az 1550. évi kiadás „hű másával együtt” — a szöveget innen használtam — Karácsonyi János és Borovszky Samu 1903-ban időrendbe szedve megjelentette. Vizsgálatom alapvető felvetése: mennyire tükrözi a XIII. századi szöveget a XVI. századi kiadvány. KNIEZSA ISTVÁN (aki ugyan 2 oldalnyi terjedelemben összefoglalja, illetve összehasonlíttja a VárReg. hangjelölését a kancelláriai helyesírás egyéb, általa II. korszaknak nevezett okleveles anyagával [Hír-Tört. 33–35 és 37]), ekként nyilatkozik a XVI. századi kiadás megbízhatóságának kérdéséről: „akaratlan modernizálások könnyen lehetnek benne. Mégis egészében általában híven adja vissza az eredeti helyesírást” (i. m. 33).

Most három részletkérdést vetek föl, melyek természetesen nem érintik a nyomdahibák kifejezetten nyomdatechnikai természetű problémáit.

3. a A VárReg. paleográfiájának korszerű vagy korszerűtlen volta nem dönthető el önmagában mint zárt egységben. Az, hogy e nyelvelmék a gy hangokat legtöbbször gy betűkapcsolattal jelöli, csak más, korabeli oklevelek összehasonlító vizsgálatával mérlegelhető. KNIEZSÁnak tehát az a megjegyzése, hogy a gy betűk „talán... nem az eredetiből származó jelek” (i. m. 33), semmiképpen sem fogadható el. Annál is inkább, mert éppen könyve táblázatának korabeli „többi oklevél” címet viselő oszlopában (i. m. 37) hasonlóan gy betűket is találunk. A kérdés tehát további vizsgálatot igényel.

3. b A kolozsvári kiadás 1. ügyesetének három szava *ſ* betűt tartalmaz, melyekből az egyik ismétlődő szó, tehát mindössze két név fordul elő ezzel a jellel: *Thoufſ* (kétszer) és *Veyzſ*. Erről a két szóról KNIEZSA a MNy. XXIV. és XXV. évfolyamában folyamatosan négy részletben közzétett A magyar helyesírás a tatárjárásig c. munkájában egyáltalán nem tesz említést, a Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig c. monográfiájában viszont lábjegyzetben megmagyarázza az „akaratlan modernizálás”-t: „Ilyen kétségtelenül nem az eredetiből származó jel az *ſ* betű”

(i. m. 33). Mivel 1550-ben a nyomdász által első ügyesetként írt sorokról van szó, biztosan állíthatjuk, hogy ezt a három szót a XVI. század huszita nyomdatechnikáját és általában a korabeli saját írásszokást alkalmazó tipográfusnak a szöveghű másoláshoz még nem szokott keze vitte be a VárReg.-ba. Ettől az egy helyütt előforduló néhány példától eltekintve a VárReg. szövegének nyomdai előállításánál során még egyetlen esetben vétett hasonló módon a szöveghűség ellen a nyomdász, a 245. ügyeset *Zekeli* nevének kiszedésekor. Ma már persze nem lehet pontos okát adni a tévesztésnek, hogy figyelmetlenségről vagy a megkezdett nyomdai munkálatok hosszú idő utáni folytatásáról van-e szó. Mindenesetre az a körülmény, hogy a 2.-tól a 244.-ig, valamint a 246.-tól a 389.-ig az esetek nyomdai szedésében hasonló hibát nem követett el, arra mutat, szolgálai alázattal igyekezett szöveghű kiadást készíteni, s e két ügyeset négy szavában szerepköréből kiesett. A korabeli nyomdászat eltérő mentalitásával is találkozhatunk. Erre a problémára utal E. ABAFFY ERZSÉBETnek író és nyomdász a XVI. századi nyomtatványainkban c. munkája (MNY. XLIX, 28–35), amikor a nagyszombati, a kéziratba be nem avatkozó, nem magyar nyomdász, Hoffhalter Rudolf és a kolozsvári, az eredetit sokszor megváltoztató Heltai Gáspár kiadói munkáját összehasonlítja (i. m. 31–2). Hangtörténeti és nyelvjárástörténeti kérdés, hogy a jelzett két betű milyen jelek helyett került a nyomtatványba, illetve mely, más szavakban előforduló jelekkel azonos értékben használták.

3. c Noha a VárReg.-ra vonatkozó szakirodalom (KNIEZSA i. m. 33–5) az ékezetes írás korszerű vagy korszerűtlen voltát egyáltalán nem vetette föl, most külön kell szólni róla. Az 1550-ben dolgozó nyomdász – a teljes névanyag birtokában megállapíthatom – a latin és magyar nyelvű szövegben kétféle ékezetet használ: a *fedeles*-nek is mondott *accent circonflexe*-et és az *accent aigu*-t. Az előbbi, a fedeles csak latin szavakon fordul elő a 41.-től a 366. ügyesetig tizenötször, pl.: *impeciére* (41.); *á Mica comite* (66.); *conuénit* (123.); igéken és előljárószón, hangsúlyt, illetve magánhangzóhosszúságot jelölve egyaránt. (Bár TRÓCSÁNYI ZOLTÁN [MNY. XLIX, 27] szerint ez „a Heltai-féle helyesírásban nem fordul elő”.) Számunkra természetesen a magyar ortográfia vesszőjének megfelelő *accent aigu* az izgalmasabb, hiszen a XII. században részben már meglévő vagy éppen létrejövő hosszú magánhangzók jelölésére használta az 1550-es kiadó. A latin szavak vesszői közül négy éppen a nyomdász előszavában található, a további tíz pedig elszórtan a latin nyelvű ügyesetek között a 8.-tól a 315.-ig. A nyomdász ajánlásában fordul elő a *studiosé, amicé, aliás, abundé*; az ügyesetekben pedig: *vtrámq; ꝑcipué, prištáldo, dé villa, forté, publicé, plenárié, legittimé, absoluté, quód*. Ezek a vesszők általában hosszúságot vagy – amennyiben a szó klasszikus kiejtése szerint a magánhangzó rövid volt – hangsúlyt jelöltek. A tipográfus láthatóan az ún. szabad, tehát nem másolandó latin szövegben nem fegyelmezte magát túlságosan a vesszők használatában. A magyar szórványok szedésének esetében más a helyzet. A másolás szigorú szabályait igyekezett betartani, így csupán két, vesszővel jelölt hosszú magánhangzós magyar szót találtam a 489 ügyeset leírásában, holott a hosszú magánhangzók meglétéről, illetve létrejöttéről szóló szakirodalom bizonyítja, hogy a XIII. században a hosszú *á, é, í, j(?)*, *ű(?)* hangokkal számolni kell több hangváltozási tendencia eredményeként (BÁRCZI, Htört.² 15, 82, 96). Nézzük meg, mely esetekben találunk ékezetet: *comite de Békes* (67.); *comiti de Bách* (131.). A hosszú magánhangzókrol mint „problematikus hangokról” Farkas

Vilmos és Benkő Loránd is szólt a Kniezsa-monográfia kapcsán (FARKAS VILMOS: NytudÉrt. 74. sz. 6; BENKŐ LORÁND: MNy. XLIX, 17, 20). A VárReg. *Békes* és *Bách* szavain lévő ékezeteket nem nevezhetjük tévedéseknek. Mindkét szó etimológiája indokolja a korai, ómagyar kori hosszú magánhangzót. Ezt bizonyítja, hogy a *Báachiensi* alak a XIII. század elején két ízben is, 1206-ban és 1234-ben eredeti, azaz nem átírt oklevélben előfordul ékezetes formában (GYÖRFFY GYÖRGY, Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1966., 210–1; l. még KNEZSA: MNy. XXIV, 192). Az idézett két okleveles adat meggyőzően igazolja, hogy a hosszú magánhangzó ékezettel történő jelölése a XIII. század első felében nem minősíthető korszerűtlennek, s így a VárReg. 1550. évi kiadásának *Békes* és *Bách* alakja sem tekinthető a XVI. századi nyomdász modernizálásának.

A *Bács* földrajzi név a VárReg.-ban többször szerepel *Baach* alakban is (126., 129. eset; stb.), de *Bach*, *Baciensi* formában is. Ezek a változatok azonban csak a XIII. századi helyesírás kialakulatlanságára utalnak, s nem egyik vagy másik adat elvethetőségére.

A többi, betűkettőzéssel jelölt hosszú magánhangzós nevet itt most nem volt céлом felsorolni.

4. A VárReg. 1550. évi szövegének magyar neveken szereplő mellékjelei (fölül írt petit *e* betűk és ékezetek) alapvetően nem módosítják a szakirodalom korábbi megállapítását, hogy a VárReg.-nak az eredetihez képest 300 évvel későbbi kiadása megbízható alapot nyújt a XIII. század első fele magyar nyelvi jelenségeinek vizsgálatához. Ugyanis a fölül írt *e* betűk oly csekély számban fordulnak elő a nyomtatott szövegben, hogy a kiadónak az előszóban is jelzett törekvését mutatják a szövegűség betartására, az ékezettel ellátott magyar nevek pedig akár már a XIII. század első felében is szerepelhettek ékezettel.

K. FÁBIÁN ILONA

Szent Antal tüze

1. „Krankheitsnamen sind weniger aus der Erkenntnis von Wesen und dem natürlichen Ursachen der Krankheit gebildet, als auch der Beobachtung von Symptomen, den Namen des betroffenen Körperteils, dem Wunsche nach Heiligung oder Suche nach einem geheimnisvollen, ausserhalb der natürlichen Vorgänge oft wirkender Erreger” — állapítja meg a betegségnelvezésekről a HWDA. (Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. Berlin und Leipzig, 1932–1933. Band V, 377–8). A dermatológia köréből származó betegségnéveket BERDE KÁROLY (A magyar nép dermatológiája. Bp., 1940.) szerint az jellemzi, hogy „... a nép a kóralakokat nem is igyekszik egymástól elkülöníteni, legalábbis nem olyan mértékben, mint a természettudományos orvostan. Szinte nem is léteznek 'betegségek' csak betegség, és legfennebb ennek eredete lehet különböző. Ezért nem is érdekli a diagnosis nosologiai tartalma, ő legfennebb az eredetre kíváncsi, s ősi betegségnéveit ezek szerint is formálta” (i. m. 7), majd művében másutt ezt írja: „a népi patológiában tulajdonképpen nincsenek betegségek ... hanem csak 'betegség' van, akár név nélkül is. Itt az eredet számít, azon van a hangsúly, és ennek megállapításából áll a diagnosis és egyben a be-